

БЪЛГАРО-ГРЪЦКИ ХИБРИДНИ ФОРМАЦИИ (NOMINA AGENTIS)

Наталия СОТИРОВА

(South-West University, Bulgaria, natalia.sotirova@abv.bg)

ABSTRACT: The object of research of this study are the nouns that denote a producer of an action (Nomina agentis) with stems of Greek origin and Bulgarian suffix. The material has been excerpted from various Bulgarian etymological dictionaries, as well as from research works devoted to Greek loanwords in Bulgarian. With regard to methodology, the paper is based on a complex method combining the theoretical synchronic formulations of the Czech linguist M. Dokulil and the diachronic ones of the etymological-historical method. Hybrid formations are put to a word-building analysis and are classified by word-formative types.

KEYWORDS: Bulgarian-Greek hybrids, formative category Nomina agentis, complex method, onomasiological motivation, word-building analysis.

Обект на анализ тук са българо-гръцките хибридни названия от словообразователната категория *Имена за вършители на действие*.

Изследването е част от по-обхватно проучване на българо-гръцките субстантивни хибриди с оглед на мястото им в българската словообразователна система.

Под хибридни формации се имат предвид образуванията с основи с гръцки произход и с български суфикс, възникнали на домашна почва в резултат от адаптацията и асимилацията на гръцките заемки.

Словообразователната асимилация, т.е. превръщането на заетите думи в произвеждащи основи, които се свързват с български словообразователни форманти, е крайният етап от сложния процес на лексикално заимстване, следващ етапа на морфологична адаптация на заетите думи, т.е. подвеждането им под определен лексико-граматичен тип (вж. по-подробно Кювлиева 1980: 87).

Но въпреки че големият корпус от гръцки заемки в българския език отдавна привлича вниманието на български и чужди езиковеди, въпросът за възникналите от тях на домашна почва хибриди досега не е бил обект на специално изследване.

Хибридните образувания се разглеждат в синхронен план с оглед на мястото им в българската словообразователна система, а за разкриване на мотивиращата им основа се прибегва до диахронен анализ.

В методологично отношение разработката следва структурно-функционалното разбиране на словообразователния анализ в теорията на чешкия лингвист М. Докулил (вж. Докулил 1962, 1967), приложена последователно за първи път у нас върху диалектен материал за всички словообразователни категории на съществителните имена от Ив. Кочев (Кочев 1972), като се базира и върху етимологично-историческия анализ, чрез който непрозрачната гръцка основа става „прозрачна“.

Материалът е ексцерпиран от Български етимологичен речник на БАН, т. I -VII, от „Речник на българския език“ на Найдено Геров, т. I –VI, „Етимологически и правописен речник на българския книжовен език“ на Стефан Младенов, като за разкриване на етимоните им се използват, освен посочените речници, и „Речник на чуждите думи в

българския език“ на БАН (1982), както и трудът на М. Филипова-Байрова „Гръцки заемки в съвременния български език“.

Целта е да се извърши словообразователен анализ на агентивните хибридни формации чрез представянето им в словообразователни типове.

Словообразователното им значение се разкрива чрез семантична парафраза, в която асимилираната дума участва сама или чрез своите производни.

В основата на категорията *Nomina agentis* лежи ономасиологичната категория за носител на отношение към действие (Докулил 1962: 197), и по-конкретно модификацията на това процесуално отношение – производител на действие.

Производител на действие е наименование, което се отнася до същности, за които възниква представа за реализатор, подбудител, фактор на процесуалност изобщо (Кочев 1972: 116).

Понятийният клас, който определя ономасиологичния базис като прост, е образуван най-вече от лица (*вaпcàp* 'този, който „вaпcвa“, боядисва'), и по-рядко се срещат названия на животни (*мaгaрìcник* 'животно, обикновено котка, което се „мaгaрìcвa“, цапа, замърсява'), растения (*мìрìcàлкa* 'вид плод, който „мìрìcвa“, мирише'), предмети (*мìрìcàлo* 'нещо, което силно „мìрìcвa“, мирише, парфюм'), а понякога и на други явления (*лa(x)àчкa* 'нещо, което се „лаха“, случва се, сполука, изненада').

Ономасиологичният признак също в повечето случаи е прост (*калècник*), но може да бъде и сложен (*хорoвòдeц*).

Предмет на анализ тук са само *простите* хибридни формации от категорията Имена за производители на действие.

Общото словообразователно значение при словообразователната категория *Nomina agentis* е субстанция, производител на действие, което може да се конкретизира като 'някой (нещо), който (което) извършва действие, посочено от мотивиращата основа' (Перчеклийски 2008: 42).

Някои названия имат противоречива интерпретация. Това са имена с многостранна ономасиологична мотивация. В зависимост от тълкуването на такива формации те могат да бъдат отнесени към различни категории, тъй като множествеността на мотивацията води до различна ориентираност в семантиката на словообразователните компоненти.

1. Формации с нееднозначно тълкуване

А. Преливност между процесуален и атрибутивен ономасиологичен признак в зависимост от различното прокарване на морфологичния шев във формациите се открива в следните названия:

армàcник (Югозападни български говори) 'който се е „армàсал“, сгодил, годеник' (*армàc-ник*) за *p.agentis* и 'този, който е „армàсан, сгоден“' (*армасн-ик*) за *p.attributiva*, срв. аористната основа (АО) *àрmàc-* на нгр. *армàζω* 'годя се'. Двухзначна интерпретация получава и съответната женсколична формация *армàcница* 'тази, която се е „армàсала“, сгодила, годеница' или 'която е „армàсана“, сгодена'.

òртoснìк (Банско) 'който „òртòсвa“, върши всичко бързо и добре' (*òртoс-нìк*) за *p.agentis* или 'който е „òртòсан, òртoсeн“, пъргав, сръчен' (*òртoсн-ìк*) за *p.attributiva*, срв. АО *òрθωc-* на *òрθω* 'изправям, издигам, оправям'. Двояко мотивирана е и формацията за женски род *òртoснìца* (Банско) 'тази, която „òртòсвa“, върши всичко бързо и добре' (*òртòс-нìца*) или 'която е „òртòсана, òртoснa“, пъргава, сръчна' (*òртòсн-ица*).

паратикан, *паратиканин* (Славейно, Виево, Кутела, Смолянско; Петково, Давидково, Ардинско) 'този, който „паратяса“, изоставя работата си' (*парат-икан*) за p.agentis или 'този, който е „паратик“, свободен, без работа' (*паратик-ан*) за p.attributiva, според М. Филипова-Байрова (1969: 137) от нгр. *паратѡ*, *паратѡ* 'изоставям'.

парясник (Варвара, Пазарджишко; Шуменско) 'който е „парясал“, изоставил съпругата си, развел се е' (*паряс-ник*) за p.agentis и 'който е „парясан“' (*парясн-ик*) за p.attributiva, респ. *парясница* 'тази, която е „парясала“, изоставила съпруг, развела се е' (*паряс-ница*) и 'която е „парясана“' (*парясн-ица*), срв. аористния конюнктив *параеіаѡ* на нгр. гл. *пареаѡ* 'изоставям, напускам'.

(не)прокѡпсаник (Скребатно, Гоцеделчевско; Бачево, Разложко) 'който не може да „прокѡпса“, не преуспява' (*прокѡпс-аник*) за p.agentis и 'който е (не)прокѡпсан' (*прокѡпсан-ик*) за p.attributiva, респ. (не)прокѡпсаница 'тази, която не може да „прокѡпса“, не преуспява' (*прокѡпс-аница*) за p.agentis и 'която е (не)прокѡпсана' (*прокѡпсан-ица*) за p.attributiva, срв. АО *прокоѡѡ*- на нгр. *прокоѡѡ* (*прокоѡѡ*) 'сполучвам, напредвам, успявам'.

халѡсник (Граматиново, Малкотърновско; Сушица, Горнооряховско) 'който „халѡсва“, разваля, пакостник' (*халѡс-ник*) за p.agentis и 'който е „халѡсан“, шур, побъркан' (*халѡсн-ик*) за p.attributiva, респ. *халѡсница* 'тази, която „халѡсва“, разваля, пакостница' (*халѡс-ница*) за p.agentis и 'която е „халѡсана“' (*халѡсн-ица*) за p.attributiva, срв. аористния конюнктив *халѡѡѡ* на гр. *халѡѡ*, *халѡѡ* 'развалям, повреждам'.

магарѡсник (Славейно, Смолянско) 'животно, обикновено котка, което се „магарѡсва“, цапа, замърсява' (*магарѡс-ник*) за p.agentis или 'животно, което е „магарѡсано“, замърсено' (*магарѡсн-ик*) за p.attributiva, срв. АО *магарѡс*- на нгр. *магарѡсѡ* 'замърсявам, цапам'.

Различните парафрази водят до промяна в двудълбата на названията и до отнасянето им към различни словообразователни типове на словообразователните категории за производители на действие и за носители на определени черти, свойства.

Във формацията *скопѡсник*, респ. *скопѡсница*, наред с процесуалното и атрибутивното отношение може да се открие и обстоятелствено-признакова целенасоченост:

скопѡсник (Елена) 'който „скопѡсва“, подрежда, оправя' (*скопѡс-ник*), 'който е „скопѡсен“, прибран, уреден човек' (*скопѡсн-ик*), 'който върши добре работата си, със „скопѡс“, изрядност, сръчност' (*скопѡс-ник*), срв. гр. *скопѡс* 'цел, намерение'.

Б. Преливност между процесуалност и субстанциалност, но със скрита (подразбираща се) процесуалност:

Като двустранно мотивирани може да се разглеждат формациите *катѡрник* (Смолянско) 'този, който се „катѡри“, настоятелно иска нещо' (*катѡр-ник*) за p.agentis и 'този, който сипе „катѡри“, проклетия' (*катѡр-ник*) за p.actoris, срв. гр. *катѡра* 'проклятие, беда' и *хоратаджѡя* (Варвара, Пазарджишко; Ихтиманско, Троянско) 'който обича да „оратѡ“, приказва' (производител) или 'който обича „оратѡта“, приказването' (вършител), срв. гр. *хоратеѡѡ* 'шегувам се, закачам се'. Същото важи и за женсколичната формация *хоратаджѡйка* 'жена, която обича да „оратѡ“, приказва' или 'жена, която обича „оратѡта“, приказването'. В първата интерпретация процесуалността е пряка, а във втората е скрита, но се подразбира.

II. Словообразователни типове

Имена от мъжки род

1. Словообразователен тип с наставка *-ник*:

ганàдник (Тетевенско) 'мръсник, циник, който "ганàди", псува', срв. гр. γανώνω, γανώ 'калайдисвам', прен. 'причинявам болка, досаждам', срв. и М. Филипова – Байрова (1969: 81), където от γανάδα диал. 'окисляване'; прен. 'публично опозоряване'.

калèsник (Кръвеник, Севлиево; Странджа) 'който „калèsва“, кани на сватба', срв. АО калέσ- на нгр. καλώ 'каня, викам'.

мартелìсник (Славейно, Смолянско) 'човек, който „мартелисва“, не проявява желание за живот, измъчва се, страда', срв. АО мартуρίс- на нгр. мартυρώ 'мъча се, понасям мъчения'.

Дериват на суфикс *-ник* е *-аник*:

гявàsаник (Банско) 'който се „гявàсува“, маха се, пръждосва се', срв. АО на гр. διαβαίνω 'преминавам, минавам', срв. и М. Филипова-Байрова (1969: 83), където от гр. διαβάζω (аористен конюнктив διαβάσω) в значение на 'укорявам, порицавам'.

орìсаник 'който „орисва“, предсказва, определя живота на някого', срв. аористните форми ώρίσα, ούρίσα на нгр. ορίζω 'определям'.

труфàл'ник (Гребенски говор) 'човек, който обича да се „труфи“, гизди', срв. нгр. τρυφώ 'гиздя, пирувам'.

2. Словообразователен тип с наставка *-ар*:

вапсàр 'този, който „вапсва“, боядисва', срв. аориста έβαψα на гр. βάφω, βάπτω 'боядисвам'.

èксар (Смолянско, Асеновградско, Златоград) 'който „èкса“, пожелава здраве и благополучие на именник', срв. аориста на гр. εύχομαι 'пожелавам', срв. и М. Филипова-Байрова (1969: 88), където от аористния конюнктив εύξω на глагола εύχω 'желая, пожелавам'.

калєсàр (Кукуш; Горна и Долна Василица, Ихтиманско) 'който „калèsва, кани на сватба', срв. АО калέσ- на нгр. καλώ 'каня, викам'.

стивасàр (Поморие; Хвойна, Орехово, Павелско, Асеновградско; Банско) 'мъж, който „стивàсва“, разбива памук, вълна', срв. АО стоιβαξ- на нгр. глагол стоιβάζω 'натрупвам, напластявам, натъпквам'.

3. Наставка *-чия* и *-аджия*:

ганосчìя 'който „ганòсва“, калайдисва', срв. АО γάνωσ- на гр. γανώνω 'калайдисвам'.

грàпчаджия 'този, който „грàпчи“, пише, писар', срв. АО γραψ- на гр. γράφω 'пиша'.

Имена от женски род

4. Словообразователният тип с наставка *-ка* е реализиран с дериватите *-àрка*, *-àчка*, *-àлка*, *-лìвка*:

калєсàрка (Смолско, Пирдопско; Горна и Долна Василица, Ихтиманско) 'която „калèsва“, кани на сватба', срв. АО калέσ- на нгр. καλώ 'каня, викам'.

кендисàрка (Смолско, Пирдопско) 'която „кендìсва“, бродира', срв. АО кєντίс- на гр. кєντώ 'бродирам'.

ла(х)àчка (Банско) 'нещо, което се „лаха“, случва се, сполука, изненада', срв. гр. λαχαίνω 'срещам, сполучвам, пада ми се (нещо), отивам настрани', λαχαίνει 'случва се'.

мирисѧлка (Прилеп) 'вид плод, който „мириѧса“, мирише', срв. АО $\mu\acute{\rho}\iota\sigma$ - на гр. $\mu\upsilon\rho\acute{\iota}\zeta\omega$ 'мириѧа, ухая, воня'.

мириѧилѧвка (Бобошево) 'вид лоза, която „мириѧса“, мирише' срв. АО $\mu\acute{\rho}\iota\sigma$ - на гр. $\mu\upsilon\rho\acute{\iota}\zeta\omega$ 'мириѧа, ухая, воня'.

5. Словообразователният тип с наставка *-иѧа* е представен от дериватите *-ниѧа* и *-аниѧа*:

гѧвѧсаниѧа (Банско) 'която се „гѧвѧсува“, маха се, прѧждосва се', срв. АО на гр. $\delta\iota\alpha\beta\alpha\acute{\iota}\nu\omega$ 'преминавам, минавам', срв. и М.Филипова-Байрова (1969: 83), където от гр. $\delta\iota\alpha\beta\acute{\alpha}\zeta\omega$ (аористен конюнктив $\delta\iota\alpha\beta\acute{\alpha}\sigma\omega$) в значение на 'укорявам, порицавам'.

калѧсниѧа (Крѧвеник, Севлиево; Странджа) 'която „калѧсва“, кани на сватба', срв. АО $\kappa\alpha\lambda\acute{\epsilon}\sigma$ - на нгр. $\kappa\alpha\lambda\acute{\omega}$ 'каня, викам'.

орѧсаниѧа/урѧсаниѧа 'която „орисва“, предсказва, определя живота на някого', срв. аор. форми $\acute{o}\rho\iota\sigma\alpha$, $\acute{o}\upsilon\rho\iota\sigma\alpha$ на нгр. $\acute{o}\rho\acute{\iota}\zeta\omega$ 'определям'.

Имена от среден род

мирисѧло (Родопите) 'нещо, което силно „мириѧса“, мирише, парфюм', срв. АО $\mu\acute{\rho}\iota\sigma$ - на гр. $\mu\upsilon\rho\acute{\iota}\zeta\omega$ 'мириѧа, ухая, воня'.

От направения преглед на анализирания материал могат да се направят следните изводи:

- в категорията *Nomina agentis* участват значителен брой грѧцко-бѧлгарски хибридни формации, като преобладават имената за лица, но се срещат и единични облици от други лексико-семантични групи (животни, растения, предмети и други същности);

- девербативите от тази категория най-често са образувани от аористната основа на съответния грѧцки глагол. Регистрирани са само няколко формации (*гѧнѧдник*, *хорѧтаджѧя*, *парѧтикѧн*, *ла(х)ѧчка*, *труфѧл'ник*), за основа на които е послужила сегашната основа на грѧцкия глагол;

- в по-голямата си част разгледаните образувания са с народен характер, а в книжовния език се чувстват като остарели. Подчиняват се на „националната специфика при моделирането“ (вж. Кочев 1992: 369), срв. *армѧсник*, например, оформено по модела на бѧлгарското *годѧник*; *труфѧл'ник* по модела на *кичѧл'ник* и др.;

- сред словообразователните типове най-добре оформени са тези с наставка *-ник* и с наставка *-ар* при имената от мъжки род. Женският род включва образувания с дериватите *-ниѧа*, *-аниѧа* на наставка *-иѧа* и с дериватите *-ѧрка*, *-ѧчка*, *-ѧлка*, *-лѧвка* на наставка *-ка*. От среден род е регистриран единичен облик от лексико-семантичната група на имената за предмети;

- анализът на материала показва, че част от производителските формации могат да бѧдат тѧлкувани нееднозначно. Нееднозначната интерпретация при тях се дължи преди всичко на многостранността на ономасиологичната мотивация, в следствие на която мотивираната дума може да се свърже с различни мотивиращи основи и да бѧде отнесена и към различни категории. Преливност се открива в названията, характеризиращи се с качествен и процесуален ономасиологичен признак, като в някои от тях, наред с процесуалното и атрибутивното отношение, може да се открие и обстоятелствено-признакова целенасоченост. Преливен характер имат също така и формациите със субстанциална, но със скрита (подразбираща се) процесуалност. Някои от тях образуват родова двойка помежду си и могат да бѧдат отнесени и към категорията *Nomina mota*.

БИБЛИОГРАФИЯ

Докулил 1962:

Dokulil, M. Tvoření slov v češtině. T.I. Praha, 1962.

Докулил и кол. 1967:

Dokulil, M. (и колектив). Tvoření slov v češtině. T.2, Praha, 1967.

Кочев 1972:

Кочев, Ив. Дialektni категории и типове при словообразуването на съществителното име (съпоставително изследване върху материал от три български говора). – В: Известия на Института за български език, кн. 20. 1972, 107-185. (*Kochev, Iv.* Dialektni kategorii i tipove pri slovoobrazuvaneto na sashtestvitelnoto ime (sapostavitelno izsledvane varhu material ot tri balgarski govora). – V: Izvestia na Instituta za balgarski ezik, kn. 20. 1972, 107-185.)

Кочев 1992:

Кочев, Ив. Словообразователен тип и словообразователен модел. – В: Български език, кн. 5, 1992, 365-370. (*Kochev, Iv.* Slovoobrazovatelni tip i slovoobrazovatelni model. – V: Balgarski ezik, kn. 5, 1992, 365-370.)

Перчеклийски 2008:

Перчеклийски, Л. Словообразователни категории и типове при съществителните имена в Троянския дамаскин от XVIIIв. Благоевград, 2008. (*Perchekliyski, L.* Slovoobrazovatelni kategorii i tipove pri sashtestvitelnite imena v Troyanskia damaskin ot XVIIIv. Blagoevgrad, 2008.)

Филипова-Байрова 1969:

Филипова-Байрова, М. Гръцки заемки в съвременния български език. София, 1969. (*Filipova-Bayrova, M.* Gratski zaemki v savremennia balgarski ezik. Sofia, 1969.)

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ИЗТОЧНИЦИ

БЕР 1971:

Български етимологичен речник. Т. I, София, 1971. (Balgarski etimologichen rechnik. T. I, Sofia, 1971.)

БЕР 1979:

Български етимологичен речник. Т. II, София, 1979. (Balgarski etimologichen rechnik. T. II, Sofia, 1979.)

БЕР 1986:

Български етимологичен речник. Т. III, София, 1986. (Balgarski etimologichen rechnik. T. III, Sofia, 1986.)

БЕР 1995:

Български етимологичен речник. Т. IV, София, 1995. (Balgarski etimologichen rechnik. T. IV, Sofia, 1995.)

БЕР 1996:

Български етимологичен речник. Т. V, София, 1996. (Balgarski etimologichen rechnik. T. V, Sofia, 1996.)

БЕР 2002:

Български етимологичен речник. Т. VI, София, 2002. (Balgarski etimologichen rechnik. T. VI, Sofia, 2002.)

БЕР 2013:

Български етимологичен речник. Т. VII, София, 2013. (Balgarski etimologichen rechnik. T. VII, Sofia, 2013.)

ЕПРБКЕ 1941:

Младенов, Ст. Етимологически и правописен речник на българския книжовен език. София, 1941. (*Mladenov, St.* Etimologicheski i pravopisen rechnik na balgarskia knizhoven ezik. Sofia, 1941.)

РБЕ 1975-1978:

Геров, Н. Речник на българския език. Т. I-VI. Фототипно издание, София, 1975-1978. (*Gerov, N.* Rechnik na balgarskia ezik. T. I-VI. Fototipno izdanie, Sofia, 1975-1978.)

РЧДБЕ 1982:

Речник на чуждите думи в българския език. Съст. М. Филипова-Байрова, С. Бояджиев, Ел. Машалова, К. Костов., отг. ред. Ст. Илчев. София. (Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik. Sast. M. Filipova-Bayrova, S. Boyadzhiev, El. Mashalova, K. Kostov., otg. red. St. Ilchev. Sofia, 1982.)